

HRVATSKA POČETNICA S LATINSKO-HRVATSKO-NJEMAČKIM RJEČNIKOM: »LIBELLUS ALPHABETICUS CŪM... VOCABULARIO BREVI LATINO, ILLYRICO, GERMANICO« IZ 1756.*

ALOJZ JEMBRIH
(Filozofski fakultet, Ljubljana)

UDK 808.62-3 (091)
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 28. VI. 1996.

SAŽETAK. *Libellus alphabeticus* iz 1756. svojim sadržajem, a naročito s leksikografskog gledišta, jer sadrži latinsko-hrvatsko-njemački rječnik, najopširnija je hrvatska početnica iz 18. stoljeća, a pojavljuje se između 1696. i 1771. kao priručna školska knjiga. Budući da u naslovu te alfabetske knjižice nema imena autora ni mjesta tiskanja, na temelju grafije i jezične analize, autor ovoga priloga pretpostavlja da je to djelo napisao jedan od slavonskih isusovaca ili franjevac. Prema jeziku kojim je knjižica pisana, može se pouzdano zaključiti da je bila namijenjena slavonskoj mladeži (i odraslima).

Faksimilnim posebnim izdanjem čitave *Abecedne knjižice*, kao integralnim dijelom ove rasprave, predočeni su jezik i grafija djela koje u kroatističkim istraživanjima dosad nije proučavano.

1.

Uz pretisak glagoljske početnice (*Introductorium croaticae*, Venecija, 1527.) što ju je za pretisak priredio i pogovor joj napisao Josip Bratulić (1983.), trudeći se oko prikaza hrvatskih glagoljskih, ćiriličkih i latiničkih početnica od 1527. g. do 19. stoljeća, čitatelj ne dobiva uvid u sve hrvatske početnice. Sudeći po opisu, autor nije imao namjeru pisati sveobuhvatni prikaz hrvatskih početnica, učinio je to samo djelomično.¹

Iz Kukuljevićeve *Bibliografije hrvatske*, Zagreb, 1860. saznajemo za hrvatske početnice, u čijim naslovima susrećemo nazive: *ABC*, *Abecedar*, *Abekavica*, *Bukvar*, *Bukovnjak*, *Knjiga čtenja*, *Knjižica štijenja*, *Mala knjiga štenja*, *Mali dece nauk*, *Manja knjiga štenja*. Spomenuti priručnici za temeljnu naobrazbu djece uglavnom se javljaju od

* Pretisak knjižice *LIBELLUS ALPHABETICUS...* poseban je prilog *RADOVIMA Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«*, br. 6.

¹ Usp. Josip Bratulić, *Hrvatske početnice do narodnoga preporoda, u pretisku prve hrvatskoglagoljske početnice iz 1527.*, Zagreb, 1983., 13–22. Autor je isti rad objavio i u svojoj knjizi: *Leksikon hrvatske glagoljice*, Zagreb, 1995., 17–30.

КРАТКА АЗБУКНИЦА,
И КРАТАК
КЕРЋТЊНСКИ
КАТОЛИЧАНСКИ НАУК.

П. СЪ. ПЕТРА КАННИНА
ДРУШТКА ИМЕНА ИСУСОДА.

Словои въ Славянски Изики.

Притискан по милости Припоцкогана
та, и прикисонога

ГЛА КАРДИНАЛА КОЛОННА
Острогонскога Архиепископа.

У Типографији Двора у Граду Трнави.

Ivan Gabelić, *Kratka azbukvica*, Trnava, 1696.
Ćirilichko izdanje

1771. – 1850. No, Kukuljević (1860., 233, br. 2598) navodi da je u Trnavi 1634. tiskana *Abekavica i kerščanski nauk*.² Nije nam poznat dosad sačuvani primjerak te početnice. Treba reći da se za vrijeme ostrogonskoga nadbiskupa Leopolda Karla Kolonića (1631.–1707.), u tiskari, koju je on osnovao u Trnavi, tiska prva hrvatska knjiga na ćirilici 1696.³ te 1697. na latinici. Imajući na umu vremenski proteg od 1696. – 1771., treba reći da se tada javljaju još dvije hrvatske početnice. Jedna je kajkavska iz 1746.⁴ koju je napisao isusovac Juraj Mulih (1694.–1754.) i jedna trojezična iz 1756., latinsko-štokavska-ikavsko-njemačka. Potpuni naslov te početnice glasi: *Libellus alphabeticus cūm Nonnullis Cateheticis addito Vocabulario brevi Latino, Illyrico, Germanico. Rerum communiter occurrentium. Cum licentia superiorum. Anno MDCCLVI.* (Alfabetaska knjižica, s nekim stvarima kateheze, s dodanim kratkim rječnikom latinsko-ilirsko-njemačkih pojmova koji se najčešće susreću). Uz Kukuljevićev zapis:

Alphabeticus libellus cūm nonnullis cateheticis. Addito vocabulario brevi latino-illyrico, Tyrnaviae 1702. te naslov koji navodi Zelliger (1931., 48, br. 5): *Libellus alphabeticus. Cūm nonnullis cateheticis. Addito vocabulario brevi Latino et Illyrico. Rerum communiter occurrentium. Tyrn. 1702., 8°, 40 p.* *Idem 1768.*, imamo i gore spomenuti iz 1756. Dakle, tri potvrđena izdanja s naslovnom sintagmom *Alphabeticus libellus* i *Libellus alphabeticus*.

Postavlja se pitanje, ako je izdanje iz 1702. isto kod Kukuljevića i Zelligera, zašto onda Kukuljević ispušta u naslovu *Rerum communiter occurrentium*?

² Zelliger, 1931., 5, također navodi da je 1634. tiskana »*Kanizija Petra Abekavica i kerscanski nauk*. V Trnave«.

³ O ćirilichkoj *Azbukvici* iz 1696. opširno je pisao Alojz Jembrih pod naslovom: *Kratka azbukvica (1696), Prilog povijesti hrvatskih početnica*, u časopisu: »Vrela i prinosi«, br. 17, Zagreb, 1987. / 88., 4–61. Uz taj rad u istom je časopisu objavljen i faksimil čitave *Azbukvice* (1696.). Prema deontološkom načelu ta je referenca trebala naći svoje mjesto i u Bratulića (1995.), međutim, zaobiđena je (?!).

⁴ O toj Mulihovoj dosad nepoznatoj *Abekavici* opširno je pisao Ivan Martinović u katalogu izložbe: *Kajkaviana croatica*, Zagreb, 1996., 167–176.

Šime Jurić u svojem popisu latinskih djela 1968., I., 13 navodi izdanje pod naslovom: *Alphabeticus libellus cūm nonnullis cateheticis, addito Vocabulario brevi latino et illyrico rerum communiter occurrentium* (Budim, typis L. F. Landerer, 1767., 8°, 28 ff).⁵ Budući da to izdanje nisam vidio, o njemu ovdje ne mogu ništa reći. Prijevod spomenute knjižice glasi: *Alfabetska knjižica, s nekim stvarima kateheze, s dodanim kratkim rječnikom latinskih i ilirskih pojmova koji se najčešće susreću*. Dakle riječ je o izdanju, koje navodi i Zelliger, iz 1702. za koje kaže da je ponovljeno 1768., a prema Juriću 1767.(?). Usporedimo li naslove spomenutih izdanja, vidimo da izdanje iz 1767. (Jurić) ima u naslovu podatak da Rječnik sadržava riječi za pojmove koji se najčešće susreću (u svagdašnjem govoru), a to nalazimo isto i u naslovu izdanja iz 1756. Prema tomu to bi izdanje bilo najopširnije, jer ima dodan njemački rječnik.

2.

Ovdje kanim prikazati upravo to izdanje iz 1756. kojega primjerak mi je dao dr.

Pavao Knezović na čemu mu se i ovom prigodom zahvaljujem. O tomu primjerku *Alfabetske knjižice* (1756.) dosad nisam našao podatak u sekundarnoj literaturi. Nakon usmena razgovora o tom izdanju s Valentinom Putancem, kojemu sam dao podatke o tom izdanju, on je u svojem radu: »Priručnik za proučavanje povijesti leksikografije«, Zagreb 1992., 27,⁶ u odjeljku »b) mnogojezični (poliglotni)« rječnici, naveo ovaj podatak: »*Libellus alphabeticus cūm ... vocabulario brevi latino-illyrico-germanico, Trnava 1702., (dodan njemački) Budimpešta 1756.*«. Taj podatak zbunjuje, tim više što iz 1702. ne poznajemo izdanje s *latinsko-ilirsko-njemačkim* rječnikom, a ne spominju ga niti Kukuljević, Zelliger ni Jurić. A za izdanje iz 1756., barem prema primjerku koji ovdje prikazujem, nije moguće utvrditi mjesto tiskanja jer ga u naslovu ni u čitavom tekstu nigdje nema.

Riječ je dakle o hrvatskoj knjizi – početnici zanimljivoj s gledišta povijesti latiničke grafije, hrvatskoga jezika i leksikografije, a posebna njezina vrijednost jest u tome što

KRATKA ABEKAVICA
I
KRATAK
KERSTIANSKI
KATOLICSANSKI NAUK
Poſcſhtovanoga, Otca
PETRA KANISIA
Druſcſtva Imena Iſufova
Slozen u Slavinski Jeſik
Pritiskan po Milost/ Prípocſhtovanoga
i Priviſſkoga Gna
KARDINALA KOLONICHIA
Oſtrogonskoga Arcibiskupa

u Ternavi Typom Acadē. Litto Gosp. 1697

Ivan Gabelić, *Kratka abekavica*, Trnava, 1697.
Latiničko izdanje.

⁵ Šime Jurić, 1968., I., tom, I., 13.

⁶ Objavljeno svega deset primjeraka u vlastitoj nakladi.

ABECZEVICZA,

DRAGEM MLADEM
OBODOVOJEGA SZPOLA
LYUDEM HASZNOVITA,
I POTREBNA,

Ter zato sferdchenò preporuche-
na, od jednoga

POSZLENIKA APOSTOLSZROGA

Za obchinszku duhovnu haszen
vszakém nachinom szkerblivoga.
Ovo drugoch az szvetlo dana.

Z.-Dareslivum Pomochjum

Pokojnoga Gofzpodizna

IGNATIA

BEDEKOVICH,
Czefzarfszke, i Kralyevfszke
Szvetlofszti Vice-Oberstara
Viteskoga &c.

Zato pri nazv vszakdasnyega szpo-
menka, i nepreternie hvale; a pri Božu
vekviechnie pliche vtednoga &c.

Stampana po Ivanu Wzitz yu Za-
grebu, leta 1746.

Juraj Mulih, *Abeczevicza...*, Zagreb, 1746.

sadržava trojezični rječnik *latinsko-hr-
vatsko-njemački*. Osim toga ta je *Alfabetska
knjižica* tiskana pet godina prije Ta-
dijanovićeve gramatike *Svašta pomalo*
(1761).⁷

Kao što je iz naslova razvidno, *Al-
fabetska knjižica* (1756.) nema imena autora
ni mjesta tiskanja. Na temelju isusovačkoga
logotipa može se pretpostaviti isusovačka
provenijencija tog abecedara. Osim toga,
jezik i grafija (o tome poslije) navode na
zaključak da je bila namijenjena upotrebi u
Slavoniji. To pak govori o djelovanju
požeškog isusovačkog kruga.⁸

Alfabetska knjižica (*Libellus al-
phabeticus...*, 1756.) obuhvaća 68 stranica
(vel. 9,5 cm × 16,5 cm) uvezanih u tanke
drvene korice, presvučene papirom. Prema
sadržaju (o njemu poslije) i naslovu može
se zaključiti da je riječ o malom priručniku
za učenje u čitanju i računanju, uz molitve i
katekizamske dijelove teksta. Tome je
pridodan latinski tekst za one koji se uče
ministriranju kod sv. mise, a iza toga opširan
trojezični rječnik: VOCABULARIUM LATI-
NO-ILLYRICO-GERMANICUM.

LIBELLUS ALPHABETICUS – ALFABETSKA KNJIŽICA 1756. U KONTEKSTU POŽEŠKE ISUSOVAČKE DJELATNOSTI

Uz povijest isusovačke gimnazije u Požegi (osnovana 1698./99.) vezano je i uteme-
ljenje prve osnovne škole u Slavoniji 1756. tzv. *trivijalne škole* (*trivialis schola sumptis
primum hoc anno initiis*).⁹ Prema tome, škola je počela radom iste godine kad je tiskana i
ova *Alfabetska knjižica* i kad je počeo Sedmogodišnji rat između Austrije i Pruske
(1756.–1763.). Nije isključeno da je upravo ta ratna situacija pridonijela potrebi tiskanja
Alfabetske knjižice (1756.) i s njemačkim tekstom.

⁷ Naslov glasi: *Svašta po malo, iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, Magdeburg,
1761. Vidi: Tafra, 1981., 99–105, kao i ostale radove u zborniku posvećenom Blažu Tadijanoviću (v. popis
literature ovdje).

⁸ Usp. Tomo Matić, 1935., 48.

⁹ Usp. Matić, isto, 46–47.

Osim toga, poznato je »kako su misionari isusovačkoga kolegija u požeškom polju, a osobito po selima njihova kutjevačkoga vlastelinstva, revno radili oko suzbijanja analfabetizma. Jer je pisana riječ bila velika pomoć i u vjerskom radu, ozbiljno su misionari nastojali, da narod nauče čitati i pisati. Osobito se u tom radu istakao Josip Milunović (1709.–1759.) koji je od osnutka misija sv. Franje Régisa (1597.–1640.) u požeškom kolegiju (1753.) pa do svoje smrti neumorno radio, da seljački svijet – i muški i ženski – nauči i zavoli knjigu (...). Nije to dakako bila sređena škola, nego je Milunović već od rane zore tražio svoje đake po pašnjacima, a u večer ih je po svršenome pastirskom i težačkom poslu sabirao oko sebe i radio s njima do kasne noći«. ¹⁰ Imajući pred očima Milunovićev rad kojim je stvorio temelje pučke prosvjete prije A. M. Reljkovića (1732.–1798.), znajući da samo knjiga i škola mogu iskorijeniti poroke narodnoga života, ¹¹ možda je i Milunović priredio *Libellus alphabeticus* (1756.). Nije isključeno da je autor te knjižice (možda) koji od slavonskih franjevaca koji su u Slavoniji (u Slavonskom Brodu od 1660.) djelovali 65 godina tijekom XVIII. stoljeća. ¹²

Iako nemamo pravoga odgovora na pitanje: tko je autor te rijetke knjižice?, djelomičan odgovor mogla bi dati analiza grafije i jezika u kontekstu franjevačke i isusovačke djelatnosti u Slavoniji. Dosad je poznato samo jedno djelo Josipa Milunovića, i to *Šest nedilja na poštenje sv. Alojzija Gonzage Družbe Isusove ispovidnika, određenih i s različitim za svaki dan molitvami i drugimi stvarma nakićenih* (1759.). Za to djelo Miroslav Vanino kaže, da je to bila knjižica pisana »lijepom i čistom slavonskom ikavštinom, u kojoj se nalazi tragova sjeverodalmatinske čakavštine«. ¹³

I *Alfabetška knjižica – Libellus alphabeticus* (1756.) pisana je lijepom slavonskom štokavskom ikavštinom s nekoliko riječi (17) i(j)ekavske kontinuantne. Treba još reći i to da je slogotvorno ř pisano s vokalom a (*ar*). U svojim djelima *ar* za ř imaju također slavonski franjevci: Ivan Grličić, *Put nebeski*, Mleci 1707., Antun Bačić, *Istina katoličanska*, Budim 1732., (u njega ima i *-er*), Jerolim Lipovčić, *Dušu čuvajuće pohođenje*, Budim 1750. također ima *-er*. ¹⁴

Prije nego se osvrnem na grafiju i jezik *Alfabetške knjižice* (1756.), želio bih predočiti sadržaj cijele knjižice, pri čemu se već u sintagmama naslova uočavaju jezična obilježja. Nakon naslovnice i dviju stranica (v. faksimil ovdje, str. 292) na kojima su četiri vrste latiničke abecede: dva puta velika slova (veća i manja) i dva puta mala (obična i kurzivna). Potom autor razlaže i predočuje *glasovita* i *neglasovita slova*, ¹⁵ tumačeći njihov izgovor stavljajući ih u skupine po modelu: vokal + konsonant, dajući tako pregledno tablice sricanja slogova, pri čemu, kako navodi, uvijek »glas na glasovita slova pada«. Slijede potom različite molitve na latinskom, zatim hrvatskom i njemačkom jeziku.

¹⁰ Usp. Franjo Fancev, 1922., 456–460.

¹¹ Isto.

¹² Usp. Stanislav Marijanović, 1981, 113, bilj. 5; Ivan Stražemanac, 1993., 231–361.

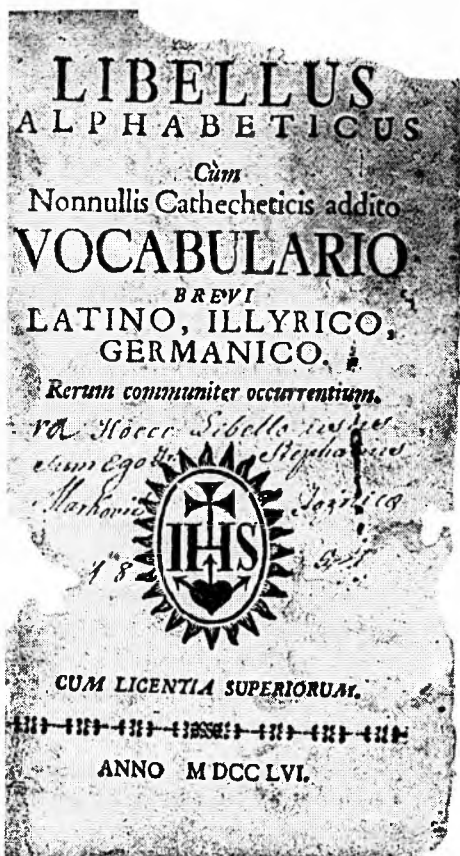
¹³ Miroslav Vanino, 1987., 653–658.

¹⁴ Vidi: Josip Vončina, 1975.

¹⁵ Sintagmu »glasovita slova«, »neglasovita slova« već je rabio Bartol Kašić; vidi pretisak *Rituala rimskoga* (1640.), KS, Zagreb, 1993., u tekstu: »Blagom i milom štociu«, str. 4.

SADRŽAJ ALFABETSKE KNJIŽICE – LIBELLUS ALPHABETICUS (1756.)

3.

Libellus alphabeticus ..., 1756.

Nakon spomenutih abecednih tablica slijedi: *Očenaš* (str. 4), *Pozdravljenje angeosko* (4–5), *Sklad apostolski* (5–6, to je vjerovanje apostolsko), *Desetere božje zapovidi* (7), *Pet zapovidih cerkvenih* (8), *Dvije zapovidi od ljubavi, od kojih visi vas zakon i proroci* (9), *Sedam sakramenatah* (10), *Kriposti božanstvene* (10), *Dobroga činjenja varste tri* (10), *Sedam dilah milosardja duhovnoga* (11), *Sedam dila milosardja tilesna* (11), *Pet očućenja od tijela* (12), *Grisi koji u nebo viču* (12), *Sedam glavnih grihah* (12), *Četiri posljednje stvari imaju se na pameti deržat* (13), *Molitva jutarnja* (14), *Blagoslov tarpeze* (5), *Fale davanje po tarpezi* (16), *Molitva večernja* (17), *Na zvono zdrave Marije* (19), *Molitva* (19), *Pervo nego počme se učiti ali što drugo začeti* (20), *Svitovanje* (21), *Ordo ministrandi* (22–26). *Vocabularium latino-illyrico-germanicum* (trostupačno, 27–64). Rječnik obuhvaća više od dvadeset pojmovnih skupina (grozdova) nakon kojih slijede brojevi (64–67), potom sedam rimskih brojeva i knjižica završava tablicom množenja (68). Dakle, ukupno 28 pojmovnih skupina ili preko 1200 hrvatskih riječi obuhvaća rječnik te *Alfabetske knjižice*.

SADRŽAJ RJEČNIKA GLEDE POJMOVNIH SKUPINA

4.

Rječnik latinsko-hrvatsko-njemački u *Alfabetskoj knjižici* (1756.) ima ove skupine: 1. *O bogu, svemiru, vremenskim (meteorološkim) nazivima* itd. (v. faksimil), 2. *De internis hominis* (o čovječjem nutarnjem duševnom životu, str. 29–31), 3. *verba – riči* (glagoli u 1. licu prez., 30–31), 4. *De externis hominis* (o dijelovima ljudskog tijela, 31–33), 5. *verba – riči* (glagoli koji označuju radnje što ih čovjek obavlja, 33–37), 6. *Adjectiva* (pridjevi, 37–42), 7. *Circa domum* (što je oko kuće, 42–44), 8. *Quae circa culinam – koja su okolo kuhinje* (44–45), 9. *verba culinaria* (glagoli u vezi s radom u kuhinji, 45–46), 10. *De horte – od vartla* (46–48), 11. *Instrumenta* (oruđe potrebno za rad u vrtu, 48), 12. *verba – riči* (glagoli u vezi s radom u vrtu, 48 – 49), 13. *De agro – od po-*

lja (49–50), 14. *Verba – riči* (glagoli u vezi s radom na polju, 51), 15. *De prato – od sino-koše* (51), 16. *Instrumenta* (oruđe za rad u polju + glagoli, 52), 17. *De vinea – od vinograda* (52–63), 18. *Instrumenta* (nazivi predmeta u klijeti, podrumu, 53), 19. *verba – riči* (glagoli koji označuju radnje u vinogradu, 53), 20. *De urbe vel civitate* (o gradu ili varošu, 53–55), 21. *Opifices – službe, zanimanja u gradu ili varošu* (55–56), 22. *Adverbia* (prilozi, 56–59), 23. *Nomina animalium* (nazivi životinja, 59–61), 24. *Nomina piscium* (nazivi riba, 61), 25. *Nomina avium* (nazivi ptica, 61–64), 26. *Numerus* (brojevi 64–67), 27. *rimski brojevi*, 28. *Tabula multiplicationis* (tablica množenja, 68).¹⁶

Za pojašnjenje konteksta nastanka *Alfabetske knjižice* (1756.) koji bi mogao u dogleđno vrijeme dati odgovor na to, tko je njezin autor?, pomoći će možda tekst na str. 21: *Admonitio–Svitovanje–Ermahnung*, koji glasi: *Neka znadu praeceptori i meštri, da je dici veće potribna Bogoljubnost, nego znanje knjigah i ovoga svita mudrost, koja ima svarhu. Zato od potribe jest tirat dicu najparvo na Bogoljubnost i Bogu služiti u jutru, prid tarpezom i u večer pomljivo ter glasno Boga moliti osobito prid onima doma, koji ali knjigu ne znadu, ali Boga moliti nisu se naučili. I lako će biti ako parvo budu Bogu služili, pak mudrostju se učili da će im se što je obećano. Matth. 5. V. 33. Quaerite primo regnum DEI, et Iustitiam ejus, et haec omnia adjicientur vobis. Što sveti Jakob. Epist. cap. I. V. 17. Omne datum optimum et omne donum perfectum de sursum est, descendens à Patre luminum. Kako da rekne hoćeš li svaršeni nauk imati od Boga istih. Njemu služeći, zapovidi njegove oblužujući, dušu, tijelo i sva dila svoja njemu kako Gospodinu stvoritelju, spasitelju, dobrotvorcu i ljubovcu tvomu priporučujući. Ako to učiniš biti će ti učenje koristno svaršeni nauk. Ljubav od Boga, poštenje od ljudi, slava od svetac i angela božjega, Amen.*

Ako bismo tekst toga *svitovanja* povezali s Milunovićevim protivnicima, koji su se protivili njegovu radu u poučavanju djece i koji su govorili »da za djecu po selima nije knjiga, jer ne znadu dobro ni Očenaša moliti«,¹⁷ onda se taj prigovor i uklapa u *svitovanje*, pa bi već zbog toga Milunovićevo priređivanje, *Alfabetske knjižice* (1756.) moglo otpasti. Međutim, ako je riječ o ponovljenom izdanju *Alfabetske knjižice* iz 1702., u ovom primjeru, proširenom, s dodatkom njemačkog rječnika, onda je i tekst *svitovanja* iz 1702., a Milunović bi mogao biti priređivač izdanja iz 1756.

GRAFIJA I PRAVOPIS ALFABETSKE KNJIŽICE (1756.)

6.

Grafijski sustav Grličićeva, Bačićeva i Lipovčićeva djela prikazao je Josip Vončina u monografiji *Jezik Antuna Kanižlića* (1975.) pa ga je moguće usporediti s grafijom ove naše »Abcevice« (1756.)... Grafija *Alfabetske knjižice* je sljedeća:

fonem	grafem
/a/	a
/b/	b, bb: bogat, sobba, xabba
/c/	c, cz: dici, farcza, lice
/č/	cs: ucsinifs, csep, xucs
/č/	ch: duchan, kucha, plecha, nachve
/dž/	cx: kazancxia, pencxer, bucxuk, japuncxa

¹⁶ Ispred naslova pojmova stavio sam redne brojeve.

¹⁷ O tome vidi: Fancev, 1922., 457.

/d/	gj, gy: legja, megja, osugjen, rogyen
/e/	e: uxe, zecz, jex
/f/	f, ff: uffanje, falite
/g/	g, gh: ghlava, plugh, ughljen, gluh, gust, noga
/h/	h: kuhati, havan, hodim
/i/	i, j: boxjga, ovj, sjn, xjve, imati, lice, sina, zjma
/k/	k, ck: rucsnick, pokrov, kucha
/l/	l, ll: sol, mallo, vrillo, ulli
/lj/	ly, gli, lj: razdilyeno, gliubi, lyubau, gljiva, daglie
/m/	m, mm: amen, ramme, slamma
/n/	n, nn: snop, pelin, pinna, vranna
/nj/	ny, gni, nj: dinja, lipanj, po lidnye, klagniafs
/o/	o: obracham, otvaram, dohodim
/p/	p, pp: patka, pepeo, rippa, lippa
/r/	ar, er: karpim, karv, skarb, cerkvu, cerljen, smart, czarkva, mertve, sderxati, od martvih
/s/	s, ff, f, f, ff: misli, nas, grifi, daffi, deffetere, viffi, fpafeni, razveffeliti
/š/	ff, Ss, fs, f: ucsinifs, poftenje, naffemu, Sskropilo
/t/	t, tt: studen, torba, putt, xetti, kitta
/u/	u: bubam, diczu, njemu
/v/	v, u: travanj, vitar, lybau
/z/	z, s: vazda, zafto, zelen, oroz, oda sla
/ž/	x: xut, podixem, xilla, blaxen, snixno-biel

Uspoređujući grafiju *Alfabetske knjižice* (1756.) s grafijom Grličića, Bačića i Lipovčića, uočavaju se podudarnosti. Tako *Grličić* ima *cz – c, cs – č, ch – ć, gi – đ, gli – lj, gny – nj, ř – ar, z – z, x – ž*, *Bačić*: *cz – c, cs – č, ch – ć, gi – đ, cx – dž, gli – lj, gni – nj, ř – ar, er, z – z, x – ž*. *Lipovčić*: *c – c, cs – č, ch – ć, gj – đ, cx – dž, s – s, z – z, x – ž*.¹⁸

Od obilježja *Alfabetske knjižice* (1756.) valja spomenuti da glasa *h* nema u riječima: *lia* (lijeha), *ora* (orah), *rom* (hrom), *stria* (striha, streha), *meana* (mehana), *rin* (hrin/hren), *dartanje* (darhtanje), ali ima: *grah*, *kuhati*, *havan*. Namjesto *hv* ima *f*: *obufatiti*, *falite*, zatim *mlogo*, *zlamnje*, *tavan* (*taman*). U deset riječi turske provenijencije javlja se *dž* (*cx*): *bravecxia* (bravar), *kazanxcia* (kotlar), *kujuncxia* (zlatar), *sapuncxia* (sapunar), *sacxak* (stolac, tronožac), *japuncxa* (kabanica), *ocxak* (dimnjak), *bucxak* (ugao, kut), *penccer* (prozor), *cxighericza* (pluća). Od turcizama još ima: *čaršaf* (plahta), *dolař* (ormar), *hambar* (žitnica), *duvar* (zid, stijena), *kazan* (kotao), *palamar* (uže), *telar*¹⁹ (glasnik), *havan* (mužar, top, »prangija«), *havantuc* (blesonja, budala), *tokmak* (nabijač, bat, kladivo), *čirak* (svijećnjak), *hasura* (prostirka od rogozovine). U tekstu *Alfabetske knjižice* (1756.) ima preko 40 riječi pisanih s *udvojenim konsonantima* (geminacija), što je znak kratkoće sloga koji im prethodi: *mallo*, *rippa*, *ville*, *kossa*, *plitti*, *dillo*, *dolli*, *gorri*, *jellin*, *vranna*, *vrillo*, *napunniti*, *žetti*, *slamma*, *duddovo darvo*, *korra*, *pinna*, *plammen*, *skalle*, *sobba*, *štalla*, *vodden*, *koppam*, *vidditi*, *ramme*, *vollja*, *subbota*, *litto*, *zrakka*, *nebbo*, *illiti*, *diella*, *uffanje*, *dugga*, *imma*, *putt*, *ulli*, *buddi*, *lippa*, *kolla*, *rallo*, *kitta*, *litto*,

¹⁸ Usp. Vončina, 1975., 28. Uputno je navesti Vončinino razmišljanje glede slavonske grafije. »Dvije grafijske škole u Slavoniji ('isusovačka' sa *gy, ny, ly* i 'franjevačke' sa *gj, nj, lj*) imale su i posebne, teško prepoznatljive uloge. Isusovačka je škola bez sumnje pridonosila produbljivanju veza Slavonije s kajkavskim književnim krugom, dok je franjevačka sa svojim tipičnim kombinacijama koje su se osjećale novotarjama i u sjevernoj /kajkavskoj/ i u južnoj /čakavsko-štokavskoj/ sredini upravo stoga imala šansu da postane kompromisnom, pa je to i postalak«. Vončina, 1975., 29. Zaista u tekstu *Abecedara* (1756.) isprepliću se: *gi, gj, gn(i), gl(i): dy, ny, lj, nj*. I danas su *c, z* u grafijskom sustavu latinice, a već su u *Abecedaru* bili 1756.

¹⁹ Treba *telal*.

ullica, žabba, žilla, zebba. Riječi s *udvojenim vokalima*, kojima je označena dužina vokala jesu: peeč, siid (sjed), vooz, reed, koos, biik, suud (posuda), noos, laan, zoob, slaan, plaast, piiće, raaž. S naglaskom ima: poóst, zráak; gól, plót, bós, brús, klás, klúpa, plášt, rásti.

Osim navedenih udvajanja konsonanata i vokala, kao prozodijsko obilježje dotične riječi, u tekstu Abecedara (*Alfabetske knjižice*, 1756.) autor se koristio znakovima *gh* i *h* za slična rješenja: *duhša, truhnuti, Bogh, srahmota, uhgrabim, prighnemo, shan*, dakle grafemom *h* označio je dužinu vokala. No kod riječi *ghlava* i *ughljar, ughljen*, *h* bilo je potrebno zbog nesporazuma, jer *gl(i)* u grafijskom sustavu ima vrijednost glasa (*lj*), pa bi se onda bez *gh* čitalo: *ljava, uljar, uljen*. Od morfoloških obilježja ističem G pl. imenice ž. r. na *-ah*: *likar ranah, pet stotinah, znanje knjigah*. Kao primjer sintakse navest ću u transkripciji tekst *jutarnje molitve* (str. 14):

»Blagoslovljeno budi sveto i nerazdiljeno Trojstvo, sad i vazda i u vike vika Amen.

Gospodine Bože svemogući koji do početka ovoga dneva činio si nas doći, tvojom kripostjom sačuvaj nas danaske da se u ovi dan k nijednomu grihu ne prigremo, nego da za učiniti pravdu tvoju vazda naša govorenja izhode i da se upravljaju misli i djela²⁰ naša po Gospodinu našem Isusu Isukarstu Sinu tvomu, koji s tobom žive i kraljuje²¹ u jedinstvu Duha svetoga Bog po sve vike vikom. Amen«.

Važno je još spomenuti da dočetno *-l* svugdje u riječima daje *-o*: *pepeo, kotao, kadi-onik, svardao, angeo, veseo, zao, svitao, okrugao, zrio, naučio*.

TKO JE KORISTIO *LIBELLUS ALPHABETICUS* (1756.)?

7.

Odgovor na to pitanje daju nam zapisi korisnika na posljednjoj korici (iznutra): *Ad uso del padre Luca di Bosna* (2 × isto), *Ad uso del Padre Antonio Di Macarsca*; *Ad uso di Signor Nicola Di Bosna*. Na prednjim koricama iznutra: *Ad uso del Padre Antonio di Macarsca*. Na str. 40 u dijelu rječnika, na lijevoj margini *Ja Frano Vicića, Fojnica*. Naslovna strana: *Hocce Libello usus sum ego Fra. Stephanus Marković, Fojnica 1854*.

Na temelju tih zapisa moguće je pretpostaviti da je taj *Libellus* bio u upotrebi u Bosni. Ali to nam ne daje odgovor na pitanje gdje je *Alfabetska knjižica* tiskana i tko je njezin autor.

Grafija i jezik rječito govore o slavonskoj jezičnoj provenijenciji. Autora treba tražiti među slavonskim isusovcima ili franjevcima, pri čemu ne treba ispustiti iz vida činjenicu da je Blaž Tadijanović (franjevac, rođen u Rastušju kod Slavenskog Broda 1728.) u Sedmogodišnjem ratu bio vojni kapelan brodske regimente, a krajem 1757. zarobljen i odveden u prusko zarobljeništvo.²²

²⁰ Pisano je *diella*.

²¹ Pisano je *kragliuie*.

²² Upravo u to vrijeme u Magdeburgu 1761. objavljuje *Svašta po malo...* Osim toga Tadijanović je znao ilirski (hrvatski, slavonski), njemački, francuski, talijanski, latinski i slavenski (crkvenoslavenski). Umro je u Cerniku 1797.

Unatoč tome što sam ovdje djelomično dotaknuo jezičnu i grafijsku stranu *Alfabetske knjižice* (1756.), na svjetlo dana došla je još jedna vrijedna slavonska knjiga o kojoj se dosad nije gotovo ništa znalo.²³ U posebnom faksimilu, kao integralnom dijelu ove rasprave, želim približiti čitatelju tu rijetku knjižicu i ujedno pomoći onima koji će, sada, lakše moći tražiti (moguće) sačuvane primjerke te iste knjižice.

✱) ○ (✱		
27		
VOCABULARIUM		
LATINO - ILLYRICO - GERMANICUM.		
D EUS	<i>Bogh</i>	GOTT
D eitas	<i>Boxanstvo</i>	die Gottheit
D eus Pater	<i>Bogh Otac</i>	Gott der Vatter
D eus Filius	<i>Bogh Sin.</i>	Gott der Sohn
D eus Spiritus Sanctus.	<i>Bogh Dub Sveti.</i>	Gott der heilige Geist.
S ancta Trinitas	<i>Sveta Trojstvo</i>	H. Dreyfaltigkeit
unus D EUS.	<i>Jedan Bogh.</i>	ein Gott.
A ngelus	<i>Angeo</i>	der Engel.
C œlum	<i>Nebbo</i>	der Himmel.
S ol	<i>sunce</i>	die Sonn.
L una	<i>Miseccz</i>	der Mond.
S tella	<i>Zvizda</i>	der Stern.
E lementum	<i>Istocfai</i>	das Element.
F irmamentum	<i>Tvardina</i>	das Gestirn.
A ër	<i>Zraak</i>	der Luftt.
V entus	<i>Vitar</i>	der Wind.
F ulmen	<i>Trisak</i>	der Donner.
T onitru	<i>Grom</i>	der Hagel.
F ulgur	<i>Munja</i>	der Blitz.
R adius	<i>Zrakka</i>	der Strahl.
L ux	<i>Svitlost</i>	das Licht.
I ris	<i>Duga</i>	der Regenbogen.
N ebula	<i>Magla</i>	der Nebel.
		Terra

²³ Ljudevit Jonke zapisao je svojedobno: »Tadijanović (Blaž, A. J.) ostaje rijedak pisac knjige svjetovnog sadržaja u slavonskoj književnosti prije Reljkovića, ostaje prvi slavonski jezikoslovac, preteča Reljkovića i Lanosovića, stvaralac koji i današnjem naraštaju svojim leksikalnim prinosom ima što reći« (cit. prema: Tafra, 1981., 101). Glede navedene konstatacije mislim da treba takav primat dati »Alfabetskoj knjižici« – *Libellus alphabeticus* iz 1756. jer u jezikoslovnim i leksikografskom pogledu ona jest preteča Tadijanovića, Reljkovića i Lanosovića. Autora joj za sada ne znamo.

LITERATURA

- Anđelko Barbarić, *Brodski književnici Lanosovićeova vremena u kontekstu slavonske književnosti 18. stoljeća*, Zbornik o Marijanu Lanosoviću, JAZU, Zavod za znanstveni rad, Osijek, 1985., 65–73.
- Josip Bratulić, *Leksikon hrvatske glagoljice*, Zagreb, 1995., 17–30.
- Franjo Fancev, *Isusovci i slavonska knjiga u XVIII. stoljeću*, »Jugoslavenska knjiva«, VI, knj. I, Zagreb, 1922., 455–462.
- Alojz Jembrih, *Kratka Azbukvica (1696.). Prilog povijesti hrvatskih početnica*, »Vrela i prinosi«, br. 17, Zagreb, 1987/88., 4–61.
- , *Durychov opis glagoljske tiskane početnice iz 1527.*, »Slovo«, časopis staroslavenskoga Zavoda, br. 34, Zagreb, 1984., 283–292.
- , *Najstarije hrvatske početnice*, IV. Ročki glagoljaški bijenale, Pula, 1980., 59–67.
- Šime Jurić, *Jugosl. scriptores latini recentioris aetatis*, Paris I, Tom. I, Zagrabiae, 1968., 13.
- Ivan Kukuljević, *Bibliografija hrvatska*, dio prvi, Zagreb, 1860.
- Tomo Maretić, *Jezik slavonskijeh pisaca*, Rad JAZU, knj. 180, Zagreb, 1910., 146–233.
- Stanislav Marijanović, *Tri ekspozicije ili još ponešto o Blažu Tadijanoviću*, Zbornik o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću, JAZU, Centar za znanstveni rad, Osijek, 1981., 111–126.
- Ivica Martinović, *Mulihova kajkavska Abeczevicza iz 1746. godine*, »Kajkaviana Croatica – Hrvatska kajkavska riječ«, Zagreb, 1996., 167–176.
- Tomo Matić, *Isusovačke škole u Požegi (1698–1773)*, »Vrela i prinosi«, br. 5, Sarajevo, 1935., 4–61.
- , *»Abeczevicza« iz XVIII. vijeka za analfabete u požeškom kraju*, »Vrela i prinosi«, br. 8, Sarajevo, 1938., 103–107.
- , *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, HAZU, Djela, knj. XLI, Zagreb, 1945.
- Anica Nazor, *Kožičićev Bukvar*, »Slovo«, br. 14, Zagreb, 1964.
- Valentin Putanec, *Značenje riječi psaltir »bukvar«*, »Slovo«, br. 29, Zagreb, 1979., 93–96.
- , *Priručnik za proučavanje povijesti leksikografije*, Zagreb, 1992.
- Dragutin Raguž, *Dosad nepoznata hrvatska preradba Alvaressove gramatike*, Trnava 1699., Rasprave Zavoda za jezik IFF, br. 13, Zagreb, 1987.
- Ivan Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebre*, priredio, preveo i uvod napisao Stjepan Sršan, Zagreb, 1993., 231–361.
- Joseph Szombath, *Zasluyi trnavske univerzity o novu katechetiku*, Pamiatke trnavske univerzity 1634–1777, Trnava, 1935.
- Branka Tafra, *O jeziku Blaža Tadijanovića*, Zbornik o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću, JAZU, Centar za znanstveni rad, Osijek, 1981., 99–105.
- , *Slavonski gramatičari u 18. stoljeću*, u zborniku: *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Centar za znanstveni rad, Osijek, 1991., 133–110.
- Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, knj. II, Zagreb, 1987., 642–668.
- Josip Vončina, *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad JAZU, knj. 368, Zagreb, 1975., 5–172.
- Aloysius Zelliger, *Pantheon Tyrnaviense*. Bibliographicam continens recensionem operum typis tyrnaviensibus aa. 1578–1930. editorum, iconibus nonnullis illustratum, Tyrnaviae, 1931.

**CROATIAN PRIMER WITH A LATIN-CROATIAN-GERMAN DICTIONARY:
*LIBELLUS ALPHABETICUS CŪM... VOCABULARIO BREVI LATINO, ILLYRICO,
GERMANICO (1756)***

SUMMARY. *Libellus alphabeticus* from 1756, because of its content, and especially from the a lexicographic point of view – including a Latin-Croatian-German dictionary – is the most extensive Croatian eighteenth-century primer, and it emerged between 1696. and 1771. as a reference textbook. Since neither the author nor the place of publication are known, it is on the basis of primer graphy and linguistic analysis that the author assumes it was written by a Jesuit or Franciscan monk from Slavonia. The language in which the book was written points at the conclusion that it was intended for Slavonian youth (and the grown-ups too).

A special reprint edition of the entire *Alphabetical Booklet*, an integral part of this treatise, depicts the the language and spelling of the work hitherto not examined within the scope of the Croatian studies.